

2 Η πρακτική και πολιτική διάσταση της φιλοσοφίας

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Προτρεπτικός πρὸς Θεμίσιονα,
αποσπάσματα 8-9

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Αν η φιλοσοφία οριστεί ως η θεωρητική γνώση των πρώτων αρχών και ως τέτοια είναι ανεξάρτητη από κάθε χρησιμότητα, τότε για ποιον λόγο αξίζει να ασχολούμαστε μαζί της; Αυτό είναι ένα εύλογο ερώτημα που είχαν να αντιμετωπίσουν και προσπάθησαν να απαντήσουν οι φιλόσοφοι από την αρχαιότητα έως σήμερα: κάθε δραστηριότητα οφείλει να δίνει τον λόγο ύπαρξής της, όσο και αν το κριτήριο της άμεσης ωφελιμότητας δεν μπορεί να είναι το μοναδικό. Ο Αριστοτέλης στον πρώιμο (πριν από το 351 π.Χ.) Προτρεπτικό του λόγο αναγνωρίζει ότι όλοι οι άνθρωποι επιθυμούν εφικτά και ωφέλιμα πράγματα και προσπαθεί να δείξει ότι η φιλοσοφία είναι ένα από αυτά. Γι' αυτό προτρέπει, ως προς τον κοινωνικό και πρακτικό βίο, να φιλοσοφούμε, γιατί έτσι θα αποκτήσουμε και θα χρησιμοποιήσουμε ένα σημαντικό αγαθό, τη σοφία.

ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΠΟ ΒΙΒΛΙΟ

Τὰ ὑποκείμενα πρὸς τὸν βίον ἡμῖν, οἷον τὸ σῶμα καὶ τὰ περὶ τὸ σῶμα, καθάπερ ὄργανά τινα δεύπόκειται, τούτων δ' ἐπικίνδυνός ἐστιν ἡ χρῆσις, καὶ πλέον θάτερον ἀπεργάζεται τοῖς μὴ ὄντως αὐτοῖς χρωμένοις. Δεῖ τοίνυν ὀρέγεσθαι τῆς ἐπιστήμης κτᾶσθαι τε αὐτὴν καὶ χρῆσθαι αὐτῇ προσηκόντως, δι' ἧς πάντα ταῦτα εὖ θησόμεθα. Φιλοσοφητέον ἄρα ἡμῖν, εἰ μέλλομεν ὀρθῶς πολιτεύσεσθαι καὶ τὸν ἑαυτῶν βίον διάξειν ὠφελίμως.

Ἔτι τοίνυν ἄλλαι μὲν εἰσιν αἱ ποιοῦσαι ἕκαστον τῶν ἐν τῷ βίῳ πλεονεκτημάτων ἐπιστῆμαι, ἄλλαι δὲ αἱ χρώμεναι ταύταις, καὶ ἄλλαι μὲν αἱ ὑπηρετοῦσαι, ἕτεραι δὲ αἱ ἐπιτάττουσαι, ἐν αἷς ἐστιν ὡς ἂν ἡγεμονικωτέραις ὑπαρχούσαις τὸ κυρίως ὄν ἀγαθόν. Εἰ τοίνυν μόνη ἡ τοῦ κρίνειν ἔχουσα τὴν ὀρθότητα καὶ ἡ τῷ λόγῳ χρωμένη καὶ ἡ τὸ ὅλον ἀγαθὸν θεωροῦσα, ἥτις ἐστὶ φιλοσοφία, χρῆσθαι πᾶσι καὶ ἐπιτάττειν κατὰ φύσιν δύναται, φιλοσοφητέον ἐκ παντὸς τρόπου, ὡς μόνης φιλοσοφίας τὴν ὀρθὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀναμάρτητον ἐπιτακτικὴν φρόνησιν ἐν ἑαυτῇ περιεχούσης.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ Λ. ΜΠΕΝΑΚΗ ΑΠΌ ΒΙΒΛΙΟ

Αυτά που διαθέτουμε για τη ζωή μας, όπως το σώμα μας και όσα συνδέονται μ' εκείνο, είναι στα χέρια μας ως κάποια εργαλεία, που η χρήση τους είναι επικίνδυνη και φέρνουν μάλιστα το αντίθετο αποτέλεσμα πρώτα πρώτα σ' εκείνους που δεν τα χρησιμοποιούν σωστά. Πρέπει λοιπόν να επιδιώκουμε το σύνολο εκείνο των γνώσεων, με τις οποίες θα κάνουμε καλή χρήση όλων αυτών των μέσων, να τις αποκτήσουμε και να τις χρησιμοποιούμε κατάλληλα. Πρέπει, επομένως, να φιλοσοφήσουμε, αν θέλουμε να γίνουμε καλοί πολίτες και να ζήσουμε τη ζωή μας ωφέλιμα. Κι ακόμη πρέπει να έχουμε υπόψη ότι άλλες είναι οι γνώσεις και οι τέχνες που μας προσφέρουν όσα είναι ωφέλιμα στη ζωή μας, κι άλλες εκείνες που μας εξασφαλίζουν την καλή χρήση αυτών των τεχνών, όπως άλλες είναι οι βοηθητικές κι άλλες οι καθοδηγητικές, και σ' αυτές τις τελευταίες, που είναι βέβαια οι ηγεμονικότερες, βρίσκεται το αγαθό στην πραγματική του σημασία. Αν λοιπόν μόνον η επιστήμη εκείνη, που ως οπλισμό της έχει την ορθή κρίση και χρησιμοποιεί τη φρόνηση και είναι προικισμένη με τη συνολική θεώρηση του αγαθού – κι αυτή είναι η φιλοσοφία – μπορεί να επωφελείται από όλες τις άλλες και να τις κατευθύνει σύμφωνα με τη φύση τους, τότε πρέπει με κάθε τρόπο να φιλοσοφούμε, γιατί μόνο η φιλοσοφία κλείνει μέσα της τη σωστή κρίση και τη φρόνηση που κατευθύνει αλάνθαστα τις πράξεις μας.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ Α. ΠΕΤΡΟΥ ΑΠΌ ΒΙΒΛΙΟ

Τα πράγματα που μας ανήκουν κατά τη διάρκεια της ζωής μας, όπως το σώμα και τα σχετικά με το σώμα, μας δόθηκαν ως όργανα. Η χρήση τους, ωστόσο, σε κάποιους μπορεί να καταστεί επικίνδυνη, όταν χρησιμοποιηθούν με τρόπο εσφαλμένο. Πρέπει, λοιπόν, να επιθυμούμε να αποκτήσουμε την επιστήμη αυτή, και να την χρησιμοποιούμε σωστά, ούτως ώστε να μπορούμε να χρησιμοποιούμε όλα αυτά τα εργαλεία με τρόπο εποικοδομητικό. Άρα, πρέπει να φιλοσοφούμε, εάν θέλουμε να είμαστε καλοί πολίτες και να ζήσουμε ωφέλιμα. Ακόμα, υπάρχουν κάποιες επιστήμες που κάνουν τα καθημερινά ζητήματα να λειτουργούν με πλεονεκτικό για εμάς τρόπο, άλλες που δείχνουν τον τρόπο χρήσης τους, άλλες πάλι που δείχνουν τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να τις υπηρετούμε, και άλλες πιο σημαντικές, από τις οποίες οι σημαντικότερες είναι εκείνες που μας δείχνουν το κυρίως αγαθό. Εάν τώρα η επιστήμη που μπορεί από μόνη της να κρίνει ορθά, να χρησιμοποιεί τον λόγο και να θεωρεί ολόκληρο το αγαθό αυτή είναι η φιλοσοφία μπορεί να χρησιμοποιεί όλα τα πράγματα και να κυβερνά σύμφωνα με τη φύση, τότε πρέπει να φιλοσοφούμε με κάθε τρόπο, διότι η φιλοσοφία εμπεριέχει την ορθή κρίση και την αναμάρτητη και επιτακτική φρόνηση.

ΣΧΟΛΙΑ ΒΙΒΛΙΟΥ

- *βίος*: Η λέξη δεν είναι πάντα απολύτως ταυτόσημη με τη λέξη ζωή. Συχνά με τον *βίον* δίνεται έμφαση στον τρόπο της ζωής, στην κατάσταση της ζωής, στο πώς βιώνει ο άνθρωπος τη ζωή. Έτσι, ενώ η ζωή αποτελεί για τον άνθρωπο ένα υπαρκτικό δεδομένο, ο βίος του υπόκειται σε διερώτηση, διαμόρφωση και επιλογή. Η ζωή είναι μία, αλλά οι επιλέξιμοι *βίοι* πολλοί. Κατά προέκταση, ο ανθρώπινος βίος, ατομικός και συλλογικός, γίνεται αντικείμενο φιλοσοφικής μελέτης. Και η φιλοσοφία ορίζεται ως τέχνη του βίου.
- *πολιτεύομαι*: Στην κύρια σημασία του το ουσιαστικό *πολιτεία* δηλώνει τον τρόπο ζωής μέσα στην πόλη, ενώ το ρήμα *πολιτεύομαι* σημαίνει τη σχέση του ελεύθερου πολίτη με την κοινωνία στην οποία ζει, τον τρόπο με τον οποίο αυτός εντάσσεται στη δημόσια ζωή.
- *κυρίως αγαθόν / ὅλον αγαθόν*: Ο Αριστοτέλης ορίζει το *ἀγαθόν* ως το τέλος, τον σκοπό μιας σειράς ανθρώπινων πράξεων: ὥστε τοῦτ' ἂν εἴη αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν τὸ τέλος τῶν ἀνθρώπων πρακτῶν (*Ἠθικὰ Εὐδήμια* 1218b11-12). Κυριολεκτικό και ολικό *ἀγαθόν* είναι εκείνο που δεν αποτελεί μέσο για την επίτευξη ενός επόμενου σκοπού, αλλά είναι ο απώτατος σκοπός και η τελική κατάληξη του ανθρώπινου βίου. Κατά τον Αριστοτέλη το κατεξοχήν *ἀγαθόν* είναι η ευδαιμονία: *ζωὴ σπουδαία. Τοῦτ' ἄρα ἐστὶ τὸ τέλειον ἀγαθόν, ὅπερ ἦν ἡ εὐδαιμονία* (*Ἠθικὰ Εὐδήμια* 1219a27-28).

ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣ ΘΕΜΙΣΩΝΑ

- Ο Προτρεπτικός ή Προς Θεμίσωνα εντάσσεται στα πρώιμα φιλοσοφικά έργα του Αριστοτέλη (πριν από το 351 π.Χ.) και έχει διπλή σκοπιμότητα:
- α) τη συμβουλή προς τον Θεμίσωνα, ο οποίος ήταν ένας Κύπριος βασιλιάς, για ενασχόληση με τη φιλοσοφία έτσι ώστε να βρει την ευδαιμονία, παραπέμποντας στον πλατωνικό φιλόσοφο βασιλιά.
- β) την απάντηση στον λόγο «Περί Αντιδόσεως» του Ισοκράτη, στον οποίο ο ρήτορας ασκεί δριμεία κριτική στον Πλάτωνα και στην Ακαδημία του, ισχυριζόμενος ότι η ρητορική έχει παιδευτική αξία, αφού βασίζεται στην πραγματικότητα. Παράλληλα, χαρακτηρίζει το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της Ακαδημίας ως μη χρήσιμο που αναλώνεται σε θεωρητικές αναλύσεις.
- Ο Σταγειρίτης με τη σειρά του μάχεται υπέρ της φιλοσοφίας και απορρίπτει την πρακτική σκοπιμότητα με την οποία τη συνδέει ο Ισοκράτης. Ο Αριστοτέλης θεωρεί τη φιλοσοφία ως φιλοσοφικό τρόπο σκέψης γενικότερα. Πιστεύει πως κάθε άνθρωπος πρέπει να διερευνά και να ελέγχει τη ζωή του αποσκοπώντας στη γνώση του εαυτού, την αυτογνωσία, το «γνῶθι σαυτόν» για να οδηγηθεί στην ευδαιμονία.

1^ο επιχείρημα (πρόκειται για επαγωγικό συλλογισμό)

- Όλα όσα έχουμε στη ζωή (π.χ. σώμα και τα σχετιζόμενα με αυτό) είναι εργαλεία και μπορούμε να τα χρησιμοποιήσουμε με διττό τρόπο, ωφέλιμο ή βλαβερό.
- Αν τα χρησιμοποιήσουμε με λανθασμένο τρόπο θα έχουμε επιβλαβείς συνέπειες.
- Για να τα χρησιμοποιήσουμε με τον σωστό τρόπο θα βασιστούμε στην επιστήμη της φιλοσοφίας, η οποία θα μας βοηθήσει να γίνουμε καλοί πολίτες αλλά και να διάγουμε καλή ιδιωτική ζωή.
- Πρέπει να φιλοσοφούμε, λοιπόν, για να έχουμε τα ανωτέρω επιθυμητά αποτελέσματα.

2^ο επιχείρημα (πρόκειται για επαγωγικό συλλογισμό)

- Υφίστανται γνώσεις – επιστήμες και τέχνες που μπορούν να μας χαρίσουν τα ωφέλιμα για τον βίο.
- Η φιλοσοφία μας καθοδηγεί να χρησιμοποιούμε σωστά τις επιμέρους επιστήμες και σε αυτήν εδράζεται το αγαθό στην ολότητά του, το οποίο μόνη αυτή έχει την ευθυκρισία να το θεάται ολόκληρο.
- Πρέπει, λοιπόν, να φιλοσοφούμε με οποιοδήποτε τρόπο, καθώς διαφορετικά δεν θα έχουμε τη δυνατότητα να εκμεταλλευτούμε τις άλλες γνώσεις – επιστήμες με ορθολογισμό, προκειμένου να οδηγηθούμε στην κατάκτηση του αγαθού, δηλαδή της ευδαιμονίας.

Τὰ ὑποκείμενα πρὸς τὸν βίον ἡμῖν, οἷον τὸ σῶμα καὶ τὰ περὶ τὸ σῶμα, καθάπερ ὄργανά τινα ὑπόκειται, τούτων δ' ἐπικίνδυνός ἐστιν ἡ χρῆσις, καὶ πλέον θάτερον ἀπεργάζεται τοῖς μὴ δεόντως αὐτοῖς χρωμένοις.

- Το χωρίο αυτό παραπέμπει στη σημασία της προσωπικής και υπεύθυνης στάσης του ανθρώπου απέναντι στα αγαθὰ της φύσης **σωματικά, ψυχικά** (δεδομένου, ὅτι για τον Αριστοτέλη η ψυχή είναι το «τέλος», η ολοκλήρωση του σώματος) ἀλλὰ και ὅσα τυχαία αποκτὰ ὅπως η **ἐξουσία** και η **ευμάρεια**.
- Η σωστή στάση του ανθρώπου απέναντι στα «πάθη» που του χαρίστηκαν ἀπὸ τη φύση εἶναι ἀποτέλεσμα της καλλιέργειας της ηθικῆς ἀρετῆς, της ὁποίας την εὐθύνη φέρει ο ἴδιος ο ἄνθρωπος. Βέβαια, δεδομένου ὅτι ο ἄνθρωπος χαρακτηρίζεται και ἀπὸ ἐλεύθερη βούληση, εἶναι δυνατόν να χρησιμοποιήσει τη λογική με μη ἐνάρετο τρόπο. Τότε, γίνεται ἀγριότερος και ἀπὸ τα θηρία, αφοῦ τίποτα δεν εἶναι χειρότερο ἀπὸ την ἀδικία που ἔχει ὅπλα. Η μη σωστή χρήση, λοιπόν, των εφοδίων της φύσης ἀπομακρύνει τον ἄνθρωπο ἀπὸ το "τέλος" του, την ολοκλήρωση της ὑπαρξῆς του, την "εὐδαιμονία" του.

Δεῖ τοίνυν ὀρέγεσθαι τῆς ἐπιστήμης κτᾶσθαι τε αὐτὴν καὶ χρῆσθαι αὐτῇ προσηκόντως, δι' ἧς πάντα ταῦτα εὖ θησόμεθα.

- Η φιλοσοφία θα καταστήσει τον άνθρωπο ικανό να χρησιμοποιήσει τα αγαθά της φύσης με σύνεση και ορθολογισμό με τη βοήθεια της "επιστήμης", του λογικού συστατικού της προσωπικότητάς του (ο Αριστοτέλης συσχέτιζε την ηθική αρετή και με το ἔλλογο και με το ἄλογο μέρος της ψυχῆς, ενώ κατά τον Πλάτωνα, το λογιστικό μέρος πρέπει να κυριαρχεί στο επιθυμητικό και θυμοειδές).
- Παρατηρείται κλιμάκωση " ὀρέγεσθαι - κτᾶσθαι - χρῆσθαι" μέσω της οποίας φανερώνονται οι παράγοντες της ενασχόλησης με τη φιλοσοφίας. Η **επιθυμία** που οδηγεί στην **απόκτηση** και στη συνέχεια στην **εφαρμογή** της γνώσης καθιστά τον άνθρωπο και καλό πολίτη και ικανό να διάγει καλῶς τον ιδιωτικό του βίο. Η φιλοσοφημένη γνώση οδηγεί στην εκκούσια = εθελούσια προαίρεση=επιλογή ενάρετων πράξεων (αφού η απόκτηση δεν συνεπάγεται απαραίτητα την χρήση, αν δεν θέλει ο άνθρωπος, άποψη που αντιτίθεται στην άποψη του Σωκράτη για την ταύτιση της γνώσης με την αρετή) και ως εκ τούτου στην ευδαιμονία, στην ευτυχία. Έτσι, η ευδαιμονία αποτελεί την κινητήριου δύναμη της φιλοσοφικής δραστηριότητας.

Φιλοσοφητέον ἄρα ἡμῖν, εἰ μέλλομεν ὀρθῶς πολιτεύσεσθαι καὶ τὸν ἑαυτῶν βίον διάξειν ὠφελίμως.

- Παρόλο που στα "Μετά τα φυσικά", ο Αριστοτέλης θεωρεί τη φιλοσοφία ως τη μόνη ελεύθερη επιστήμη που έχει από μόνη της αξία χωρίς να αποσκοπεί σε κάποια ωφέλεια, εδώ αναδεικνύει και την πρακτική της χρησιμότητα.
- Ο Αριστοτέλης εδώ προτρέπει τον Θεμισώνα να φιλοσοφήσει για να ασχοληθεί με την εξουσία επιτυχώς, γιατί χωρίς τη φιλοσοφική ενατένιση της πραγματικότητας μπορεί να χρησιμοποιήσει τα αγαθά που έχει (πλούτος & εξουσία) με ανορθόδοξο και ως εκ τούτου επιβλαβή τρόπο. Φανερό είναι εδώ η πλατωνική επίδραση για τους φιλοσόφους-βασιλείς.

Φιλοσοφία - άλλες επιστήμες

- Με παρατακτικούς αντιθετικούς συνδέσμους αναδεικνύεται η σύγκριση της φιλοσοφίας με τις άλλες επιστήμες. Η φιλοσοφία υπερτερεί των υπολοίπων, αφού διαθέτει την ορθή κρίση, κάνει χρήση του λόγου και θεάται το αγαθό στην απολυτότητα και καθολικότητά του. Επίσης, έχει ηγεμονικό ρόλο έναντι των άλλων επιστημών, αλλά και συνεκτικό, ενώ, παράλληλα, τις καθοδηγεί προς την κατάκτηση του υπέρτατου αγαθού, δηλαδή, της ευδαιμονίας.

ὡς μόνης φιλοσοφίας τὴν ὀρθὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀναμάρτητον ἐπιτακτικὴν φρόνησιν ἐν ἑαυτῇ περιεχούσης.

- Εδώ η σημασία της "φρόνησης" διαφοροποιείται από τα "Ἠθικά Νικομάχεια". Εδώ **η φρόνηση σημαίνει τη σοφία, τη θεωρητικὴ γνώση**, ενώ στα "Ἠθικά Νικομάχεια" ἔχει και πρακτικὸ χαρακτήρα, εφόσον αποτελεί τὴ βάση των ἐνάρετων, ἠθικῶν πράξεων που ἐπιλέγει συνειδητὰ ὁ φρόνιμος ἄνθρωπος.
- Για τὸν Ἀριστοτέλη ἡ σοφία εἶναι **ἡ διερεύνηση των πρώτων ἀρχῶν-αιτιῶν τῆς γνώσης** καὶ ὁ σοφὸς εἶναι ἐκεῖνος που φιλοσοφεῖ για τὴν ἴδια τὴ γνώση καὶ ὄχι για τὴν χρησιμότητά της καὶ ὁ ὁποῖος μπορεῖ καλύτερα ἀπὸ ὅλους να διδάξει τις πρώτες ἀρχές-αιτίες.

Ύφος

- Η Οριστική έγκλιση (επιστημική τροπικότητα - βεβαιότητα) αναδεικνύει τη σιγουριά του Αριστοτέλη για την ορθότητα των απόψεών του, μέσω των οποίων θέλει να προτρέψει τους νέους να ακολουθήσουν ένα φιλοσοφημένο τρόπο ζωής.
- Το ρήμα «Δεῖ », που σημαίνει «πρέπει», το επίρρημα «δεόντως» που σημαίνει «όπως πρέπει» και το ρηματικό επίθετο «Φιλοσοφητέον» που σημαίνει «πρέπει να φιλοσοφούμε» καθιστούν το ύφος δεοντικό, παραινετικό και συμβουλευτικό.

ΠΡΟΣΟΧΗ!

- Κάποια βοηθήματα επισημαίνουν ότι στη 2η ενότητα των Αρχαίων Γ' Λυκείου (Η πρακτική και πολιτική διάσταση της φιλοσοφίας) ο Αριστοτέλης υποπίπτει σε φυσιοκρατική πλάνη. Αυτό σε απλά ελληνικά σημαίνει ότι στο συμπέρασμά του υπάρχει η λέξη "πρέπει" που είναι μια ηθική προσταγή, ενώ προηγουμένως απλά περιγράφει το πώς χρησιμοποιούμε τα εργαλεία του σώματός μας; Δηλαδή το ότι μπορεί να χρησιμοποιούμε το σώμα μας με ωφέλιμο ή βλαβερό τρόπο, δεν συνεπάγεται ότι είναι υποχρέωσή μας να ασχοληθούμε με τη φιλοσοφία για να μάθουμε να τα χρησιμοποιούμε σωστά. Το πρόβλημα του συλλογισμού έχει να κάνει με την ηθική υποχρέωση;